

Hedegaarden »Majlund« i Haller-Aa-Dalen.

FOT.: JOHNS. JENSEN

DA „KARTOFFELTYSKERNE“ KOM TIL DEN JYSKE ALHEDE

Af KR. PEDERSEN

FRA Skelhøje Syd for det storslaaede Landskab med Hald Sø og Dollerup Bakker saa man for 50 Aar siden mod Syd-Sydvest ud over en næsten fuldstændig flad Strækning, der dengang endnu for en stor Del var lyngklædt. Landskabsformen er den samme den Dag i Dag, men Udsigten hindres nu af Plantager, Hegn og Menneskeboliger.

Det er *Karupfladen*, vi ser for os, Landets største Hedeslette, og den nærmest liggende Del af den, der strækker sig Øst-Nordøst for Karup Aa omtrent fra Klode Mølle til Hagebro, er *Alheden*. Heden var i Aarhundreder en Lyng-

ørken, hvor kun Taterne og Folk af Jens Langknivs og Lange-Margretes Slags færdedes, og Stilheden kun afbrødes af Hedelærkens Triller, Hjejls klagende Fløjten. Urkokkens Skogren og — Ulvenes Hyl.

Kongen havde Jagtretten, de omboende Herremænd udøvede den, ligesom de ogsaa fra Heden sammen med deres Fæstebønder hentede Lyng til Brændsel og Tækning og — i knappe Foderaar — til Føde for Kreaturerne.

Ellers sov Heden gennem mange Aar sin Tornerosesøvn, indtil Landets Nød som Følge af ulykkelige Krige, Pest og Misvækst bragte den i Erindring.

Forslag om øget Indtægt for Staten ved Opdyrkning af Landets store Hedestrækninger fremkom fra forskellige Sider, og 1723 udstedte Regeringen en Forordning, der lovede dem, der vilde bosætte sig paa Heden, gratis Jord og Bolig. i 20 Aar Fritagelse for Skatter og Tiender, for Militærtjeneste, for Kongerejser og for Indkvartering. — Der meldte sig ikke en eneste. —

Omkring Midten af det 18. Aarhundrede forsøgte den meklenborgske Kaptajn Ludvig von Kahlen sig som Nybygger paa Heden. Med Støtte af Staten byggede han sin Gaard, Kongenshus, paa Resen Hede, en Del af Alheden. I 10 Aar holdt denne første Hedeopdyrker ud i sin haabløse Kamp mod Hedens Sand.

Af Kahlens Kongenshus ses nu kun Tomten; men i Nærheden ligger en stor, villaagtig Bygning, det ny Kongenshus, et trist Minde om Ren-Eventyret paa Heden for 30 Aar siden, da Johannes Bech støttet af en hamborgsk Rigmand gjorde et velment, men forgæves Forsøg paa at gøre Laplandskoen, Renen, til Husdyr i Danmark.

Samtidig med, at Kahlen sled paa sin Hedelod, havde Regeringen besluttet, at nu skulde det være Alvor med Hedeopdyrkningen. Vilde Landets egne Børn ikke have med det at gøre, skulde der forsøges med fremmede.

En Kommission blev nedsat for at ordne det fornødne med Hensyn til Bosættelsen paa Alheden og Randbøl Hede, de to Heder, der var udset til at være Forsøgsmarker. En Tysker ved Navn Moritz blev som kongelig Legationsraad sendt ud paa Hververfærd. Maalet for hans Rejse var Egnene ved Rhinen og Main.

Disse skønne og frugtbare Landskaber havde i mange Aar været en Krigenes Alfarvej, og Forholdene var derfor efterhaanden bleven saa haabløse, at de fattige Bønder let lod sig lokke til at forlade deres Hjem. Mange var allerede brudt op for at drage til Ruslands Stepper og Spaniens Heder. Hvorfor saa ikke søge Lykken paa Jyllands Heder, hvor Græsset efter Hververens Udsagn naaede en Mand til Knæene, hvor Boliger og Marker stod rede til at modtage dem, og hvor de var fri for Skatter og Afgifter af enhver Art!

Hvervningen gik strygende. Helst skulde det jo være Bønder, der valgtes; men Moritz, der fik Betaling for hver enkelt, var ikke smaalig; han tog alle med.

Saa begyndte da Vandringen — Mænd, Kvinder og Børn med deres kæreste Ejendele, gaaende, kørende, ridende (enkelte paa Muldyr, een paa en Tyr) den hundrede Mile lange Vej mod det ny Hjem.

Den 24. Oktober 1759 kom de første 9 Kolonister til Alheden, andre kom samtidig til Randbøl Hede. Da Forberedelserne til at modtage dem næppe nok var i Vorden — der var saaledes ingen Boliger til dem, ja der var ikke engang taget Bestemmelse om, hvor de skulde bo — maatte Kommissionen sørge for Logi til dem, og de blev da foreløbig indkvarterede henholdsvis i Viborg og Fredericia.

I Løbet af Aaret 1760 var Tilstrømningen af Kolonister saa stor, at der sammen med de indkomne i 1759 nu ialt var her i Landet 265 Familier med tilsammen 965 Personer. Det var umuligt i Øjeblikket at skaffe Plads til dem —

endsige til flere, og Legationsraaden fik derfor Befaling til at indstille Hvervningen. Heldigvis — maa man næsten sige — for den stakkels Kommission, der skulde sørge for de fremmedes Underhold, drog mange af dem straks bort igen, misfornøjede med de elendige Forhold, der bødes dem. Andre som Vagabonder, Desertører, der nærmest var draget ud af Lyst til Eventyr og nu satte ondt Blod hos ellers skikkelige Folk, maatte man jage ud af Landet. Ved denne Afgang reduceredes Antallet af Kolonister til under Halvdelen af det oprindelige. Selv disse kneb det med at skaffe Boliger til, saa mange Familier i Førstningen maatte nøjes med Jordhytter. Endnu ses paa et Stykke Hede i Nærheden af Graamose Skole Rester af saadanne Jordhytter.

Den 16. Maj 1760 regnes som den Dag, Kolonisterne tog Alheden i Besiddelse. De ønskede at bo sammen i Byer, som de havde været vant til, og Husene opførtes ogsaa tildels i Hjemlandets Stil paa begge Sider af en bred Gade, Stuehus til Gaden og Længer med Stald og Lade parallelt med dette; endnu er der enkelte Rester tilbage af de gamle Tyskerhuse. Ved Stuehuset var der ofte en Kaalgaard, og i denne et lille Blomsterparti, som særlig Kvinderne i Mindet om det gamle Hjem hængede om, og til hvilket, fortælles der, de tiggede Gødning i deres Forklæder hos deres danske Naboer. Ialt opførtes paa Alheden 97 Gaarde, deraf 28 i Haardal (Frederikshede) og 29 i det nærliggende Grønhøj (Frederikshøj). Flere mindre Kolonier anlagdes i Nabosognene Thorning, Kragelund og Bording; men de nævnte er de ældste og største og kan betragtes som Moderbyerne, fra hvilke Udflytning saa efterhaanden har fundet Sted, og nye Smaabyer opstaaet.

Og saa tog de fat paa at bryde Heden. Besætning: 1 Ko og et Par Stude, samt Avlsredskaber og Saasæd fik de af Staten. Kartofler havde de fleste af dem selv bragt med fra Hjemlandet, hvor Kartoffeldyrkning længe havde været kendt. Kartofflen var dog kendt her i Landet, før Kolonisterne kom hertil. De franske Huguenotter, der 40 Aar

tidligere var indvandret til Fredericia, førte den med sig og dyrkede den; men det var af de tyske Kolonister, at de danske Bønder efterhaanden lærte at sætte Pris paa Kartofflen. I Begyndelsen saa de med Foragt ned paa den ny „Frugt“, som de mente højst kunde tjene som Svineføde. Foragten overførtes undertiden ogsaa paa Kolonisterne selv, hvem de med et Anstrøg af Spot kaldte *Kartoffeltyskerne*, et Navn, de er bleven kendt under ogsaa op i Nutiden. Forskellen i Sprog, Sæder og Skikke vanskeliggjorde i lang Tid et nøjere Samkvem mellem de omboende Danske og de fremmede. Disse holdt sig ogsaa helst for sig selv og talte i mange Aar deres Hjemlands Sprog.

Uviljen fortog sig dog lidt efter lidt. Ved deres Flid og Nøjsomhed vandt Nybyggerne Danskernes Agtelse, og disse saa med Beundring Tyskerne give sig i Lag med Opdyrkning af Heden, hvad de ikke selv havde vovet. Da dansk Sprog efterhaanden afløste Tysk, og Forbindelsen mellem de to Folk besegledes ved Giftermaal, var Skellet næsten slettet.

I Begyndelsen var Kartofflerne en Livsbetingelse for Nybyggerne, saa at sige deres daglige Brød. Medens Rugen, Havren og Boghveden ofte slog fejl, saa de næppe gav Udsæden, kunde Kartofflerne saa nogenlunde trives i den næringsfattige Hedejord. Lidt bedre gik det med Avlen, da man fandt paa at afbrænde Lyngskjolden og benytte Asken som Gødning. Et stort Fremskridt for Hedens Agerbrug var Anvendelsen af Mergel, der kom i Gang omkring Midten af Tredserne.

Imidlertid var ogsaa de store Plantager: Stendal, Ulvedal, Kompedal og Haurdal, som Staten havde ladet anlægge i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede vokset saa meget frem, at de foruden Tommer og Brænde ogsaa kunde give Læ for Vinden og derved hæmme Sandflugten.

Men selv om Forholdene i mange Henseender bedredes, var

Kaarene endnu fattige, ogsaa efter at Kolonisterne i 1852 var bleven Selvejere. Afgifterne var ganske vist kun smaa, men Indtægterne var ogsaa meget ringe. Lidt Fortjeneste kunde de skaffe sig ved Salg af Lyng og Kartoffler i de nærmeste Købstæder, særlig i Viborg. Men det var en lang og besværlig Rejse, over 2 Mil ad daarlige Veje. Længe før Sol stod op, maatte de fra Hjemmet for med Studekøretøjet at naa Købstaden, naar Torvehandelen begyndte. Lynglæsset var i Reglen tinget bort; men Kartofflerne maatte de staa til Torvs med og ofte sælge for en ringe Betaling. Det blev ofte kun lidt, de fik tilovers, naar de havde gjort deres Smaaindkøb hos Købmanden og faaet en Dram og en Ol til Maden.

Naar de derfor hen paa Aftenen kom til Neder-Hvam Kro og skulde have en sidste Forfriskning, kunde det hændes, det var saa smaat med Penge, at Købmanden — som det fortælles — maatte borge „Stoffel Adam faa tow Tramme aa en hald El“.

De fleste af Kolonisterne var Lutheranere, kun enkelte var Reformerte. De sidste betjentes ved kirkelige Forretninger af den reformerte Præst i Fredericia. Lutheranerne havde deres egen Præst, der ogsaa de første Aar virkede som Lærer. 1766 fik de deres egen Kirke, den nuværende Frederiks Kirke, beliggende midtvejs mellem de to Byer Haurdal og Grønhøj. 1773 fik Præsten ogsaa sin egen Præstegaard. Alle er nu Lutheranere og har længe været Danske ikke alene af Sprog, men ogsaa af Sind.

Paa Frederiks Kirkegaard har nu de gamle Tyskere: Braünerne, Bitscherne, Kramerne, Kratherne, Winklerne og Würtzerne, eller hvad de nu alle hed, fundet en vel fortjent Hvile efter en lang og trang Arbejdsdag, og deres Efterkommere sidder nu lunt inden Døre og nyder Frugten af Fædrenes trælsomme Slid.

Og hvilken Forandring er der ikke sket op i Nutiden!

Den gamle Lynghede er næsten borte, nu maa man frede om den for at bevare en sidste Rest af dens ejendommelige Natur. Landets egne Børn har for længe siden taget Jord derude. Præstegaardens mægtige Hedeareal er udstykket til Husmandslodder. Jernbanen Viborg-Herning drager nu sin Skinnevej gennem dyrkede Marker. Stationsbyer er voksede frem, blandt disse det gamle Karup ved den „tungt henskridende Karup Aa“, i Middelalderen en betydelig By takket være den hellige Kilde og det undergørende Mariebillede i den mægtige Kirke, af hvilken nu kun Skibet staar tilbage.

Turistforeningen for Danmark
Årbog 1941